

Марина Шатрова
(Рівне)

НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ БІБЛІОГРАФІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Простеживши розвиток образотворчого мистецтва в незалежній Україні, спостерігаємо посилену увагу до національних чинників, що сформувалися впродовж десятиліть років. Минуле держави надзвичайно різнопланове і різнобарвне у мистецькому відношенні, тому не дивно, що зберігає воно багатющі джерела для наступних поколінь на теренах бібліографії образотворчого мистецтва. Характеризуючи основні засади національного мистецтва, Богдан-Ігор Антонич ак-

центує увагу на нерозривності понять «нація», «мистецтво» і в умовах сучасних глобалізаційних процесів вітчизняної та світової культури: «Слід пригадати відому, не раз висловлювану, проте ще не визнану й непоширену правду, а саме, що національний характер не творить в мистецтві народна чи історична тематика чи наслідування мистецького твору. Мистецтво саме по собі є суспільним надбанням, а нація — це і є суспільство: тому мистецтво є національною вартістю. Митець є тоді національним, коли визнає свою належність до даної нації та відчуває співзвучність своєї душі з душею свого народу. Якщо це відчуття справді шире, то воно, напевно, знайде вислів — навіть мимохідь — у творах митця» [1, 234].

Історичні обставини становлення державності в Україні спричинили особливості її культурного розвитку, зокрема, образотворчого мистецтва. Фальсифікація історії народу призвела до вилучення багатьох імен видатних художників із національного культурного середовища. Тому прогалини в українській бібліографії виникали в різний час і за різних обставин, проте, завжди основною їх причиною був обмежений доступ до інформації в умовах різних державних режимів. Феномен українознавства пов'язаний із державотворчими процесами в Україні протягом 1917–1920-х років і наприкінці ХХ ст. Усвідомлення цінностей національної спільноти — соборності, єдності, нації, держави — передбачає наукове осмислення явищ і подій, що відбуваються в нашій державі. У даній статті здійснено спробу аналізу інформаційного потенціалу образотворчих видань України через призму національного питання еволюційного розвитку. На основі розробок сучасних бібліографічних концепцій Г. Юхимець, Л. Гутник, Л. Дениско, Н. Белічко та інших можна відзначити, що бібліографія образотворчих видань в Україні все ще не відповідає науково-практичним потребам, хоча має давні джерела і значний масив документів.

Зародження бібліографії мистецтва тісно пов'язане з появою вітчизняного репертуару видань із мистецтва, що починає своє існування з другої половини ХVIII ст., коли вже виходять видання з описами церков, художніх галерей та окремі видання для керування вивченням мистецтва. Такою літературою користувалося вузьке коло професіоналів, педагогів, ще менш численна група поціновувачів мистецтва — людей, як правило, заможних, що мали можливість купувати книги.

Припинення виходу в світ журналу «Труды Киевской Духовной Академии» (видання друкувалося в Києві протягом 60 років: 1859–1919) на довгий час віддаляє українське мистецтвознавство від аспекту священних зображень — чи то ікона, чи настінне малярство, мозаїка, мініатюра, гравюра. Впродовж майже всього ХХ ст. з прикрістю спостерігаємо, що про ікону пишуть, як про один із видів станкового малярства, такий собі жанр із міфологічними персонажами і сюжетами, у чомусь схожий до портрета чи до фігурних композицій із моралізаторським символічно-алегоричним змістом.

Показовою є діяльність Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові, яке протягом 1892–1917-х років видало 120 томів наукових «Записок», 35 томів «Етнографічного збірника», 14 томів «Матеріалів до української етнології», 15 томів збірників історико-філософської секції і стільки ж філологічної, крім того збірники з питань соціально-економічних, юридичних наук, культури та мистецтва. Чимало зробив І. О. Левицький як голова бібліографічної комісії при науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка. Його праця «Галицько-Руська бібліографія» — одне з найкращих досягнень цього періоду, що включає цінні відомості про розвиток української культури, у тому числі і мистецтва. Коли враховувати, що все це робилося без будь-якої державної підтримки, виключно за рахунок добровільних пожертв і зусиль, то можна лише дивуватися з енергії національно-культурного розвитку нашого народу. Науковий рівень тих видань може бути і сьогодні прикладом для академічних інструкцій.

Усупереч різноманітним заборонам, українським бібліографам ХІХ — поч. ХХ ст. вдалося започаткувати розвиток науково-допоміжної бібліографії з мистецтва та розв'язати важливі питання подальшого розвитку науки та практики в даній галузі. Великого значення в історії розвитку національної бібліографії набув покажчик М. Комарова «Т. Шевченко в літературі и искусстве», який став підсумком довгорічної праці автора над бібліографуванням творів Т. Шевченка та літератури про нього. Робота М. Комарова над бібліографуванням драматичних творів відображена в його праці «Українська драматургія», що вийшла в Одесі у 1906 році, доповнення до неї було надруковане у 1912 році.

У рекомендаційній бібліографічній діяльності активну участь брала місцева інтелігенція, бібліотечні комісії, товариства грамотності, земства, окремі приватні особи. Значний внесок у

цьому напрямі зробили Х. Д. Алчевська та Б. Д. Грінченко. Робота Х. Д. Алчевської «Что читать народу» була першою ґрунтовною спробою вивчення читацьких запитів у Росії та Україні. Б. Грінченко виступав як палкий пропагандист книжок серед народу рідною мовою, а видання книжок для народу пов'язував із питанням самоосвіти.

У період кін. ХІХ — поч. ХХ ст. мало розроблялися персональні бібліографічні покажчики, ще менше — тематичні, можна нарахувати одиниці покажчиків змісту періодичних видань. Тому поза увагою залишилися діячі мистецтва іконографії. Немає бібліографічних матеріалів про діяльність приватної рисувальної школи М. І. Мурашка, яка існувала чверть століття і стала базою для створення Київського художнього училища.

У 90-х роках ХХ ст. працівники відділу естампів і репродукцій НБУВ здійснили першу спробу підготувати бібліографічний опис частини аркушевих образотворчих матеріалів під назвою «Бібліографія образотворчого мистецтва україномовних видань до 1917 року». Характеризуючи перший випуск, основу якого складає розділ «Художня листівка», Л. М. Гутник наводить дані «... з 50 тис. художніх листівок до 1917 року виявлено 334 україномовних, які репрезентують 14 видавництв, що функціонували в Україні та за її межами на початку ХХ ст.» [5, 129].

Українська художня листівка до 1917 року і за кількістю, і за тематичним розмаїттям, і за якістю відбору ілюстрованих нею історичних, культурних, мистецьких, етнографічних пам'яток свідчить про надзвичайно високий рівень і активність українських видавництв та видавців. Більшість україномовних художніх листівок є спільною продукцією видавничого товариства «Друкар» (Київ) та видавництва «Галицька накладня» (Коломия). До реєстру фонду НБУВ увійшло 169 листівок, виданих у 1890–1905-х роках, які репрезентують 13 серій, присвячених різним видам і жанрам образотворчого мистецтва. За Г. М. Юхимець, «...видавниче товариство «Друкар» у Києві разом із «Галицькою накладнею» в Коломиї видрукувало більше десяти серій тонованих листівок, на яких видно українську старовину і штихи (гравюри), портрети, кераміку, твори народного малярства, металеві вироби, ікони, різьбу. Кожна серія має в середньому 15 листівок» [5, 131]. Детальний мистецтвознавчий аналіз кожної серії художніх листівок дає підставу стверджувати, що продукція видавництв «Друкар» та «Галицька накладня» донині відіграє велику роль у популяризації історії української художньої культури та її надбань.

Окрасою колекції є дві серії репродукцій широківідомих акварелей Амвросія Ждахи на теми українських народних пісень, видані у 1911–1912 роках київським видавництвом «Час». Ці листівки мають величезну наукову й художню цінність.

Видавництво «Час» на базі світопечатні С. Шульженка в Києві випустило в світ ще одну підбірку художніх листівок «Українське старовинне вишивання та мережки». Як і в серіях акварелей А. Ждахи, кожна листівка мала на звороті текст, зміст якого був спрямований на заклик про жертви на будівництво пам'ятника Т. Шевченка в Києві.

За науковими дослідженнями Л. Гутник, у фонді сектору естампів та репродукцій НБУВ є також 54 листівки, видані накладнею Я. Оренштайна. Вони дають уявлення про надзвичайно плідну працю й помітну роботу авторів, які прагнули максимально повно проілюструвати історію української художньої культури. Ця серія має рубрики: «Малярські твори Т. Шевченка», «Запорізька Січ», «Гуцульські типи» та ін. Я. Оренштайном було видано біля 290 найменувань листівок на українську тематику.

Україніка, українське образотворче мистецтво, природа й архітектура краю — в центрі уваги видавців того часу. Це видавниче товариство «Криниця», засноване 1912 року, видавництво «Русалка» Григорія Гануляна у Львові, відоме київське видавництво «День», що працювало у 1908–1915 роках, київські видавництва «Глобус» та «Квітка», видавництво Василя Різніченка в Батурині, «Союзний базар» у Львові. Листівки з репродукціями творів образотворчого мистецтва на українську тематику охоче друкували також Акціонерне товариство Гранберг у Стокгольмі, видавництво художників О. В. Маковського та О. І. Лажечникова у С.-Петербурзі.

Колекція україномовних листівок, що знаходиться у фондах НБУВ, яскраво засвідчує свою історичну і культурну цінність та розкриває віхи в історії розвитку української бібліографії образотворчих видань.

Ступінь актуальності деяких фрагментів репертуару видань з мистецтва постійно змінюється. Інформація, яка вміщується у виданнях з інших галузей знань, наприклад, сільсько-го господарства, техніки, з плином часу застаріває, і література через обставини обмежується

культурно-історичним та книгознавчим значенням; процес старіння видань із мистецтва, зокрема, образотворчого, більш складний і неоднозначний, більша частина цього репертуару активно використовується в сучасній практиці, перш за все в мистецтвознавстві.

Останнім часом посилилась увага до джерелознавчих аспектів наукового опису видань образотворчого мистецтва. Гостріше окреслилася проблема інформаційного забезпечення науковців. Інтерес викликають аркушеві матеріали: гравюра, лубок, листівка, фотографія, плакати, репродукція, екслібрис та ін., що в більшості випадків, на відміну від книжково-альбомних видань, не мають жодних вихідних даних, у кращому разі можна виявити підпис-монограму художника або назву. Тому науковий опис аркушевих матеріалів здійснюється за принципом музейної роботи. Перше фундаментальне дослідження у такому напрямі було проведено І. І. Золотоверховою, і відбулося в її книзі «Український радянський кіноплакат 20–30-х років» (1983). Складність даної праці в тім, що плакати 20–30-х років ХХ ст. здебільшого були анонімними, а деякі з них мали лише монограми, криптограми або нерозбірливі підписи. «У процесі складання каталогу І. Золотоверховою було атрибутовано 92 кіноплакати, розшифровано 17 монограм, криптограм та підписів. Каталог побудовано за хронологічним принципом. Згрупований за роками матеріал у межах року розташовано за алфавітом назв фільмів, що мають наскрізну нумерацію» [3, 95].

Відомо, що в процесі розвитку культури людство має потребу повертатися до духовних цінностей, створених попередніми поколіннями. Забуті чи заборонені імена художників, цілих народів, шкіл і напрямів мистецтва знову стають актуальними і важливими, а їхнє відображення в літературі переглядається та аналізується.

У численних публікаціях зустрічаємо випадки, коли про одних діячів мистецтва згадано і написано багато, а про інших — подана інформація не завжди глибока та об'єктивна. Деякі явища мистецтва сучасниками іноді не сприймаються, не розглядаються, як варті уваги, а іноді й просто забуваються. Лише час «просіює», «відбирає» краще та вічне. У цьому випадку репертуар видань образотворчого мистецтва відіграє деякою мірою роль бази даних, що засвідчує сприйняття, осмислення та відображення мистецтва у свідомості сучасників.

При формуванні репертуару образотворчих видань особливо важливо враховувати національні художні цінності. У даному випадку українознавство розглядається як філософська думка, релігійна творчість, суспільно-політична проблема, творіння мистецтва.

Україномовні видання образотворчого мистецтва є невід'ємною складовою частиною фонду документів, об'єднаних загальною назвою «Україніка». Облік цих видань покладено за основу при складанні повного бібліографічного репертуару образотворчих видань, і це є одним із завдань національної бібліографії. З проблемою формування репертуару тісно пов'язані питання типології видань, через те що вони впливають на якість продукції. Типи і види видань та література в даній системі можуть перетинатись і не мати чітких меж. Це пояснюється особливостями об'єкта дослідження, які визначають специфіку і можливості підготовки видань.

Наприклад, деякі науково-популярні роботи передбачають дослідження, пов'язані з пошуком і аналізом великої кількості документів про діяльність художника, з осмисленням його творчості в сучасних умовах глобалізаційних процесів. У результаті виходить науково-популярна книга з довідковим апаратом наукового видання, яка може замінити наукову монографію. Таким чином, типологічний аналіз видань з образотворчого мистецтва показує різноманітність репертуару з точки зору характеру і використання окремих видань, що і свідчить про потенційні можливості образотворчих видань.

Закони сприйняття мистецтва, його вплив на особистість визначаються багатьма факторами. Існує інтерес як до окремих видів мистецтва, так і до мистецтва загалом. Рівень підготовки користувача та його сприйняття творів образотворчого мистецтва має широкий діапазон: від глибокого усвідомленого захоплення даним видом мистецтва до повного заперечення будь-яких жанрів, шкіл, напрямів, творчої манери художника того ж виду мистецтва. Суб'єктивний характер впливу мистецтва на особистість, різний рівень естетичного відношення до дійсності визначає поєднання в одній людині таких протилежних якостей, як досконале багатоаспектне знання одного напрямку мистецтва і повне незнання іншого, небажання зрозуміти діячів цього напрямку, активне несприйняття його творчості. Така подвійність інтересів становить завдання створення літератури комплексного характеру, що дозволить формувати відношення до мистецтва як складної багаторівневої системи.

Вітчизняний репертуар образотворчих видань у загальнотипологічному плані досліджений недостатньо. Це пояснюється об'єктивними причинами: недостатньо розроблена типологія книги, слабе вивчення окремих періодів розвитку мистецтва, багатьох напрямів сучасного мистецтва. Тому проблеми бібліографії образотворчих видань нерозривно пов'язані із загальними проблемами національної бібліографії на сучасному етапі — це накопичення, збереження та введення в науковий, культурний обіг інформаційної спадщини, розроблення теоретичних та методичних засад мистецької україніки на основі узагальненого досвіду світової бібліографії.

Контингент споживачів, які використовують джерела інформації з питань образотворчого мистецтва, — це художники, мистецтвознавці, режисери кіно, театру, історики, етнографи, працівники музеїв, культурологи, працівники архівів, студенти та ін. Майже 80 % запитів користувачів бібліотек з питань образотворчого мистецтва — тематичні, що потребують складного бібліографічного пошуку. При опрацюванні великого масиву документів для виконання тематичного запиту можуть виникати проблеми:

- наукова атрибуція та бібліографічний опис аркушевих образотворчих видань, які потребують помітного наукового опрацювання у найкоротший час з метою дослідження фонду, донесення інформації до користувачів та мобільного введення їх у науковий обіг;
- достовірність чи недостовірність інформації стосовно дати народження художника, ініціалів, місця навчання тощо;
- професійна підготовка співробітників, що не лише опрацьовують спеціалізовані фонди образотворчих видань, а й використовують їх при здійсненні тематичного бібліографічного пошуку для задоволення інформаційних потреб читачів у галузі мистецтва.

Розглядаючи й аналізуючи будь-який вид образотворчих видань, можна із впевненістю сказати, що кожен із них — це своєрідний архівний документ, джерело інформації візуального характеру, яке містить значний документально-інформаційний потенціал, що допомагає при вирішенні наукових, мистецтвознавчих питань.

Для максимального збереження інформаційних джерел необхідно поступово переводити в електронні версії насамперед раритетні матеріали, а також великоформатні та аркушеві видання, що є не дуже зручними у користуванні та швидко псуються, створювати тематичні бази даних, максимально використовуючи різноманітні джерела інформації, іконографічні картотеки, оперативно вводити зібрану інформацію в науковий обіг.

Інакше кажучи, завданням бібліотеки є не тільки накопичення та зберігання величезного масиву інформаційних ресурсів, а й розробка нових форм і методів доведення інформації до споживачів.

Із викладеного вище зрозуміло, що на всіх етапах розвитку бібліографії образотворчих видань України простежується копітка праця науковців, дослідників, співробітників бібліотек над виданнями образотворчого характеру. Саме завдяки енергійній праці професіоналів або просто любителів мистецтва не зникли з обігу раритетні видання, які зберегли наукову та художню цінність для нащадків. Завдячуючи потужній праці цих людей, а, загалом, і свідомого народу, що завжди відстоював і буде відстоювати свій національно-культурний потенціал, можна сподіватися на розвиток бібліографії образотворчого мистецтва в майбутньому.

На сучасному етапі електронно-технічні мережі провідних бібліотек України набирають обертів, що в подальшому доцільно застосовувати і в практичній діяльності регіональних наукових бібліотек. Це допоможе вирішити проблему єдиної електронної мережі в галузі бібліографії образотворчих видань України. Ті надбання, які вже здобуті в цій галузі, використовуватимуться споживачами інформації і надалі, бо твори образотворчого мистецтва не старіють, а з роками тільки набувають художньої та мистецької цінності.

Можна передбачити, що майбутній розвиток української національної культури визначатиметься насамперед поглибленням історичного та культурного самопізнання. За умов демократизації суспільного та духовного життя, утвердження свободи творчості буде забезпечена конкуренція різних напрямів, тенденцій, шкіл. Одним із найважливіших завдань є найширше прилучення до інформаційного та художнього досвіду, адаптація до світових глобалізаційних процесів, співучасть у міжнародному культурному обміні; «входження в культурний час світової історії, поєднання імпульсів світового культурного життя з усвідомленням і використанням резервів національних і культурних традицій і надбань, можливостей національної духовності і ментальності — за умов під-

вищення якості духовного життя і орієнтації на створення оригінальних художніх цінностей, що мають значення для всього людства: оскільки саме це останнє і є ознакою зрілості етносу» [6, 106].

Отже, можна сподіватися, що розквіт українського національного мистецтва і бібліографії видань образотворчого мистецтва, обов'язково відбудеться. Звичайно, важко зараз передбачити їх конкретні форми, напрями художніх пошуків та характер здобутків, але вже зараз спостерігається розкріпачення творчої уяви, збагачення творчого арсеналу, розширення діапазону художніх мистецьких напрямів, що знаходить своє відображення у виданнях образотворчого мистецтва.

Все це, разом узятє, має підняти рівень нашої національної культури в умовах сучасних глобалізаційних процесів, забезпечити її новий історичний злет.

1. *Антонич Б.-І.* Національне мистецтво. Спроба ідеалістичної системи мистецтва // Наука і культура. Україна. Щорічник. — К., 1990. — Вип. 24. — С. 234.
2. *Антонович Є.* Декоративно-прикладне мистецтво / Антонович Є., Захарчук-Чугай Р., Станкевич М. — Л., 1992.
3. *Белічко Н.* Мистецтвознавча атрибуція як невід'ємна частина наукової каталогізації видань образотворчого мистецтва // Бібліотечно-бібліографічні класифікації та інформаційно-пошукові системи: міжнародна наук. конф. 10–12 жовтня. 1995 р. — К., 1995. — С. 94–95.
4. *Васильєв О.* Інформаційні продукти та бази даних Книжкової палати України // Вісник Книжкової палати. — К., 1997. — № 10. — С. 10–14.
5. *Гутник Л.* Образотворчі видання фонду сектора естампів та репродукцій НБУВ // Наукові праці НБУВ: Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. — К., 1998. — Вип. 1. — С. 129–133.
6. *Дзюба І.* Культурна спадщина і культурне майбуття // Наука і культура. Україна. Щорічник. — К., 1990. — Вип. 24. — С. 105.
7. *Дзюба І.* Між культурою і політикою. — К., 1998. — С. 23.
8. *Кириченко Л.* Добір матеріалу до державних бібліографічних покажчиків України «Літописів» // Вісник Книжкової палати. — 2003. — № 8. — С. 11–12.
9. Книга: Энциклопедия / Ред. кол. И. Е. Баренбаум, А. А. Беловицкая, А. А. Говоров и др. — М., 1999. — С. 236.
10. Книговедение. Энциклопедический словарь / Ред. кол. Н. М. Сикорской (гл. ред.) и др. — М., 1982. — С. 205.
11. *Світайло С.* Роль мистецтва у формуванні світогляду // Вісник книжкової палати. — 2005. — № 5. — С. 40–41.